

АЛТАН ТАХЯА ТУХАЙ ҮЛЬГЭР

Урда сагай уринда,
Уһан далайн дулаанда
Холын нэгэ гүрэндэ,
Хонгор уужам орондо
Алдар суута Дадон хаан
Ажаһуугаа юм һэн ха.
Залуу омог наһандаа,
Залан шөрүүн хаһадаа
Хүршэнэрөө гал дайгаар
Хүлгүүлдэг лэ хүн байгаа.
Дала наһанай ерэхэдэ,
Дайнда зүрхөө эдихэдэ,
Шөггүй тайбан һайн нуухаа
Шэбшээ бэлэйл Дадон хаан.
Үһөөрхэн хүршэнэр
Үймэн, хүсөө эршэлэн,
Аһан халдан оронод ха –
Амар байлгахаа болинод ха.
Орон дайдынь сахигшад,
Олон түмэн сэрэгшэд
Хаанааш хүрэжэ ядалдаа,
Харатан дайсад аһалдаа.
Уршагта дайсад мэхэтэй –
Урдаһаа орохонь гэхэдэш,
Зүүн зүгһөө довтолно.
Зүһэм газартань обтоно.
Ана - мана тэмсэлдээд,
Арайхан гэжэ үлдөөд,
Харан гэхээш далайһаа
Хара хүсөө далайгаад,
Гал түймэр табихал даа,
Гай тодхор татахал даа.
Уураа хүрөөд, Дадон хаан

Уитаи бодол бодоол даа:
“Яаха хээхэ болобо бэ,
Ямар арга олохо бэ?” –
Хонон, үнжэн унтанагүй,
Хоолойдонь хоол ороногүй.
Эльбэ жадхын аргаар
Эрлиг дайсадаа һалгаад,
Амарха гэжэ одоо,
Агуу хаамнай бодоо.
Хурдан элшэ ябуулба,
Хубилгааниие залуулба.
Ерэ ерэхээр мэдэлшэн –
Ехын ехэ эльбэшэн
Эрэ тахяа гаргаба,
Эзэн хаанда һарбайба.
“Энэ алтан тагтаа
Эгээл үндэр ганжартаа
Абаашажа һуулгагты,
Агуу харуулда байлгагты! –
Гэхэн абарал хубилгаан
Гэмгүй зохидоор буулгаал –
Оршон тойрон тайбан һаань,
Орон түрынш гайгүй һаань,
Алтан тагтаам һууридаа
Абьяагүйгөөр һуухал даа.
Хэсүү зэбсэг далайгаад,
Хэн нэгэнэй гал дайгаар
Наашаа гэнтэ халдаг даа,
Нангин хилыш алхаг даа –
Алтан тагтаам тухайлхал,
Амаргүйгөөр хуугайлхал.
Түйтэ зүг руу сэб сэхэ
Түргэн дундаа эрьехэ”.
Эзэн хаан тиин хүхібэ,
Эльбэшэндээ дохибо:
“Һайхан туһыш мартахагүйб,
Һайхан туһыш мартахагүйб”

ганаган юумыш арсахаг үио .

Аяар дээрэхээ эрэ тахяа

Агуу хаанай хилэ сахяа.

Харата аюулай болоо хаань,

Халдан дайсанай ороо хаань,

Эрэ тахяа сэб сэхэ

Эгээл тишээ эрьехэ,

Хүсэтэ шангаар хашхарха:

“Кири-ку-ку. Ха-ха-ха!

Хажуулдижа хэбтээд, ши,

Хан түрэээ хүтэлыши!”

Хүршэнэрын тэрэ дороо

Хүсэ ядан номгороо.

Халдан орохоо айгаа лэ –

Хамха сохюулха байгаа лэ.

Харин тэдээндэ Дадон хаан

Харюу үгэжэ шадаал ха.

Аяар нэгэ - хоёр жэл

Амар тайбан үнгэрбэл.

Ганжар дээрээ тагтаахан

Гаһар номгон зандаал хэн.

Нэгэ хүни Дадон хаан

Нээрээнхээ хэрээ хэн ха.

“Түргэн бодыт энэ сагаараа,—

Түшэмэлын дуугараа. –

Үндэр дээдэ эзэн хаан,

Үйлэ болоол, ай бурхан!” –

Юунэйтнай шаг шууян бэ?

Юун болоо, яагаа бэ?” –

Дадон хаан эбхээлэн,

Дары нураа бэлэй лэ.

“Ганжар дээрэхи тагтаамнай

Гаһар шууяа татаад байн.

Агуу ниислэл хотодомнай

Аюул гээшэнь ойртонхой”,—

Түшэмэлын Дадондоо

Түргэн харюу үгээл даа

Түрэг харуу үгсэлдээ.
Шагаабаридаа Дадон хаан
Шамдуун ябаад ошоо хэн ха.
Тархяа зүүлжэнь харуулаад,
Тахяа шангаар хуугайлаал.
“Дайсад ороо, шамдагты!
Дары моридоо унагты!” –
Түрүү хаамнай сэрэгүүдээ
Түхээрүүлэн эблүүлээ.
Дайнда ехэ хүбүүгээ
Дарга болгон эльгээгээ.
Алтан тахяашье номгорбо.
Агуу хааншье амарба.
Найма хоноол тэрэ гэнээр.
Нангин хаанай хилэ дээр
Дайн байлдаан эхилээ гү?
Дадондо мэдээ ерээгүй –
Харин тахяа хуугайлба,
Хаан сэрэгээ суглуулба.
Дайнда бага хүбүүгээ
Дарга болгон эльгээгээ.
Тахяа дуугай болоодхёо,
Дохёо үгэхөө болёодхёо.
Арбаад хоноо тэрэ гэнээр,
Агуу хаанай сэрэгнээ
Мэдээн үгы, жэгтэй лэ,
Мэгдээд, хүн зон жэгшээ лэ.
Дахяад тахяа булайгаар
Далья сохин хуугайлаа.
Бүхы сэрэгээ Дадон хаан
Бүридхэжэ гулидхаад,
Зальбаржа тиин бурхандаа
Залан өөрөө ябабал даа.
Сэрэгээ хаан хүтэлжэ,
Сэхэ зүүлжээ шэглэжэ,
Үдэр хүни хамаагүй,
Үни удаан ябаа лэ.

Дайнай болоһон мүр сараа,
Дайсадай хараа бараа
Харгы замдань дайралдаагүй.
Хаанаш бүри харагдаагүй.
“Жэгтэй юм даа! – гэжэ хаан
Жэхын, гайхан бодоно ха.
Долоо хоноод байхадань,
Добо дээрэ гарахадань,
Холо бэшэ – бараг даа –
Хоёр хада харагдаа.
Сэрэгээрээ агуу хаан
Сэхэ гүйлгэн ошобо ха.
Тойроод хон-жэн. Сайбалзаад,
Торгон майхан байбал даа.
Хадын хүмэг хабшалда
Хаанай сэрэг барандаа
Алуулшанхай, нэбшынхэй,
Амигүйнүүд хэбтэнхэй.
Гайхал болоһон Дадон хаан
Майхан тээшэ ошоол ха.
Халаг! Халаг! Аюул лэ!
Хаанай хүбүүд хоюулаа
Хуяггүйнүүд, зэбсэгтэээ
Хурса хэлмээр бэе бэээ
Хадхаад, зэргэ үхэшөһэн
Хара шорой соо хэбтээ һэн.
Хүрин шуһаар будуулһан
Хүхэ ногоон бутуула соо
Эзэээ алдаһан моридойнь
Эдеэлэн ябахань ёртойл.
Хаан һүүхиршоо: “Хүбүүдни!
Хайран хоёр бүргэдни
Харата урьхада баригдаа.
Халаг, халаг, халаг даа!
Үйлын үри энэ бэлэй,
Үхэл минии ерэбэ лэ”

Хаанай сэрэг барандаа
Хашхар хуугай табилдаа.
Үргэн нугые, уулые
Үүеэн дүүеэн доһолуулба.
Майхан гэнтэ нэхэгдээд,
Найхан гоохон үзэгдөө.
Шарай шэгээр хүрхэйхэн
Шамахаанай дүүхэйхэн
Үүр сайһандал туяатабал,
Үндэр хааниие угтабал.
Алтан наранай гарахадал,
Анираа хатадаг шубуухайдал,
Дангиные харахадаа,
Дадон дуугай болобол даа.
Алуулһан хоёр хүбүүдээ
Агуу хаан мартаал тэндээ.
Арюун гоохон миһэлзээд,
Айлшандаа тиин дохилзоод,
Баггүй ехээр хүндэлжэ,
Баруун гарһаань хүтэлжэ,
Найханай аяг харуулжа,
Майхан гэртээ оруулжа,
Ара хоймортоо нуулгаба,
Архи хорзо уулгаба.
Зөөлэн орондоо хэбтүүлбэ,
Зүүдэ мануулан унтуулба.
Одоо тиигээд Дадон хаан
Гоохониие найхашаан,
Эльбэдүүлэн шунажа,
Эрхэ мэдэлдэнь орожо,
Домог сууень найрхаба,
Долоон хоног найрлаба.
Одоош юумэн элиржэ,
Дадон хаамнай тэлэржэ,
Сэбэр гоохоноо абанхай,
Сэрэг суураа дахууланхай,

Гэр тээшээ гэшүүлбэ,
Газар тээшээ галгюулба.
Хаанай бусажа ябаһые,
Хатантай юутэй болоһые
Улад зониинь дохёолон
Урид мэдээд орхёо лэ.
Ниислэл хотынь арад зон
Ниитэ дээрээ дохилзон,
Хаалгын тэндэ үймэлдэн,
Хаанаа угтаал, шуулдан.
Хатантаяа зэргэлээд,
Хаанай һууһан тэргэнээ
Халташ гээгдэн, таһарангүй
Харайлдаа лэ баран зон.
Хаан гараа арбагашуулаа,
Хамаг зоноо амаршалаа...
Одоо эндэ гэнтэдэ
Олон зоной зэргэдэ
Сарачинай залаатай,
Сагаан тоорсог малгайтай,
Хун шубуундал саб сагаан
Хубилгаанаа хаан хараал.
“Аа, мэндэ, ахатан!” –
Амаршалбал хаан угтан. –
Ямар юумэн хэрэгтэйб?
Яралтайгаар хэлэгты”.
Эльбэшэниинь дүтэлжэ,
Эхилээ һэн иигэжэ:
“Үндэр ехэ Дадон хаан,
Үгэдөө хүрэхэ болоол хаш.
Аюулта сагта, тиихэдэ,
Алтан тахяа үгэхэдэм,
Һанаһан юумыш гамнангүй
Һарбайхаб гэнэнээ һанана гүш?
Шамахаан хатанаа намдаа
Шагнал болгон үгыш даа...”

Үндэр хаамнай залд гэбэ:
“Үгы, яабаш? – гээд үгэлбэ. –
Шүдхэр шамда зүгнөө гү?
Шимни али зүнтэглөө гүш?
Юу эрибэ гээшэбши –
Юрэдөө, мэдэнэ гээшэгши?
Дуратай юумыш үгэхэб гээд
Дуугархамни үнэн, теэд,
Хэмнээ хэтэрхэнш дэмыл –
Хэншье хэлэхэ, дэмырээш!
Хүүхэнээр юу хэхэшниб?
Хүрөө, миниил энэшни!
Алтан, зөөри, зиндаа гү,
Али хүлэг мундаа гү,
Энэ гүрэнэйм хахадые ши
Эзэлэн абаад, эдлыши”.
“Намда юунш хэрэггүй, - гэн,
Намжарлаба эльбэшэн. –
Шамахаан хатанаа намда
Шагнал болгон үгыш даа”.
“Эды нэтэрүү яндан, ши
Эгтээ һула халахалши! –
Хаан ехээр сухалдаад,
Хараал шэрээл табибал даа. –
Амиды дээрээ түргэнөөр
Арил саашаа, үбгэжөөл!
Харуулшадни, баригты,
Хайра гамгүй намнагты!”
Үбгэн хаанда гэдэргэ
Үгэ хэлээл эсэргүү.
Хаантай арсалдахамнай
Һайтай бэшэ – эли һэмнай:
Дадон алда һорьбоёо
Дары абаад, борбогор
Хайратайхан үбгэнэй
Халзан духа руу буулгалай.
Үбгэн бэрээгээ үбгэбэ

Үгэн тэндээ унаба.
Үхэл тэрээниие абаба.
Эндэ гэнтэ... долгисоод,
Эзэн хото дорьбошоо.
Харин дүүхэй жэгшэжэ:
“Ха-ха!ha-ha!” – эгшэжэ,
Нүгэлһөөшье айнгүйгөөр
Нэгэл тиимээр энеэгээ.
Хэрэггүй юумэн хэгдээ гэн,
Хэдыш Дадон мэгдээ наа,
Хатан тээшээ хараба.
Халта мihэрээд абаба –
Хамаг олон зоноороо
Хаан хотодоо ороо лэ...
Аяар дээрэ түмэрэй
Абяан гэнтэ жэнгирээд,
Хамаг зоной үлыжэ,
Харан байтар гэлыжэ,
Эрэ тахья ганжарһаа
Элин буугаад намжараар
Тэргэ соогоо налайһан
Мэргэн хаанай зулай дээр
Эгсэ ерээд һуушалай,
Эгээл духынь тоншолой.
Тэрэ дороол эрэ тахья
Тэрьедэжэ арилаа.
Агуу хаан мэдээ алдаба,
Ара хойшоо алдалжа,
Тэргэ дээрэхээ унаба ха,
Тэндээ ами табиба ха.
Хатан хараа бараагаа
Харагдангүй талиигаа.
Худалшье наа, онтохон
Хурсаар хадхаад орхихол!
Залуушуулнай омог лэ –
Захья, нургаал болог лэ.

ГУНГАА ЧИМИТОВ БУРЯАДШАЛБА

www.nomoihan.com